115

Uluslararası Hakemli Dergi Yıldız Ekim Sayı Çeker

A Peer Reviewed Quarterly International Journal

folklor/edebiyat

folklore/literature

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ
CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY

ISSN
Cilt
Sayı
2023/3

folklor/edebiyat - folklore&literature, 2023; 29(1)-115. Sayı/Issue -Yaz/ Summer DOI: 10.22559/folklor.2412

Araştırma makalesi/Research article

Türklerde Gerontokratik Yapı ve Bu Yapının Oğuz Kağan Destanı'nda Görünümü

Gerontocratic Structure in Turks and Its Appearance in the Oghuz Khan Epicc

Hasan Savaş*

Öz

Yaşlılık, fiziki birtakım eksikliklerin ortaya çıktığı bir evreyi ifade eder. Ancak geleneksel toplumlarda yaşlılık, genellikle tecrübe ve bilginin aktarıcısı olan bireyleri betimler. Geçmişle ilgili deneyim, bilgi ve tecrübe sahibi olan yaşlı bireyler, mensubu oldukları toplumlarda akıl hocalığı yaparak toplumsal ve siyasi temelli sorunların çözümüne yardımcı olur. Bu etmenlerden dolayı yaşlı kişilerin yönetimsel tecrübelerinden yararlanılarak toplum içerisinde gerontokratik bir yapı teşekkül eder. İçtimai hayatın yaşlı erkekler tarafından yönetilmesini ifade eden gerontokrasi, çeşitli toplumlarda hâkim olan sosyal bir yapılanmadır. Türklerde veraset, babadan oğula geçer. Babadan sonra evde söz sahibi olan büyük oğul, aynı zamanda tahtın da sahibidir. Buna rağmen Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Hunlarda gençlere daha çok önem verilmiştir. Buradan hareketle Hun döneminde gerontokratik yapılanmanın henüz oluşmadığı söylenebilir. Ancak Uygur harfli ve

Geliş Tarihi (Received): 28.12.2022 - Kabul Tarihi (Accepted): 02.07.2023

* Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi misafir öğretim elemanı / Necmettin Erbakan University TDE visiting lecturer. hasansavass42@gmail.com. ORCID ID 0000-0003-2145-6034

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

İslami Dönem Oğuz Kağan Destanlarında bu durumun dönüşüme uğradığı görülür. Hunlarda konargöçer yaşamın koşulları gereği yaşlılar önemsenmezken söz konusu olan destanlarda gerontokratik yönetim tarzına uygun olarak yaşlı kişilerin söz hakkının olduğu ve toplumsal sorunların çözümünde yol gösterdikleri ifade edilebilir. Bu bilgilerden hareketle gerontokratik yapının Türk kültüründe nasıl teşekkül ettiği edebî ve tarihî metinlerden hareketle açıklanmıştır. Makalede sözlü tarih yöntemi kullanılarak gerontokratik yapı ve bu yapının destana yansıması ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: *değişim, destan, gerontokrasi, yaşlılık, Oğuz Kağan*

Abstract

Gedness refers to a stage in life where various physical deficiencies and disorders are seen. However, agedness, in traditional societies, generally depicts individuals who transmit their knowledge and experiences. The elders have helped the people in their societies solve the social and political problems through mentoring. It is for these reasons that a gerontocratic structure forms by benefitting from the administrative experiences of the elders. Gerontocracy, which refers to the governing of social life by elders, is a social structure still dominant in various societies. In Turkish societies where it the eldest son who has a say in all family matters after the father, who is head of the household. Nevertheless, according to Chinese sources, more importance was placed on younger people among the Huns; hence the gerontocratic structure had not been formed. However, the existence of within this structure can be seen in the Oghuz Khan Epic, written in the Uighur language and during the Islamic period. While older people were not given much importance during the Hun era, due to nomadic lifestyle circumstances, the opposite can be seen in the above-mentioned epics where older people have a voice in society which is in line with the gerontocratic ruling style. In this study, formation of the gerontocratic structure in the Turkish culture was examined using associated literary and historical texts and the gerontocratic structure and its reflections in the epic were examined using historical method.

Keywords: *transformation, epic, gerontocracy, old age, Oghuz Khan*

Extended summary

Old age is a phase of life where certain physical limitations and ailments may arise. However, it generally represents individuals who possess wisdom and expertise valued in traditional societies. The elderly, who hold knowledge and experience of the past, have played a significant role in assisting their communities in resolving social and political issues through mentorship. As a result, a gerontocratic system has emerged, capitalizing on the managerial expertise of older individuals.

Erontocracy, which entails the governance of social life by older individuals, is a prevailing social structure observed in diverse societies. Gerontocracy emerges as a political

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

and social structure that is seen in various communities extending from Africa to Brazil, starting in Mesopotamia as well as the Moroccan Berbers. However, this is not valid for every society. For instance, old age was seen as a problem among the nomadic Eskimos, the Callinomeros, and the primitive Vater tribes. And considering the historic and cultural context, the question, 'is there a gerontocratic structure in Turkish societies?' arises. In Turkish societies, the transfer of power from father to son is a customary practice. The eldest son, who assumes a significant role within the family after the father, also inherits the throne. However, according to Chinese sources, the Huns prioritized the younger generation, granting them greater significance and influence. Young people, who were strong and able to fight, had access to the best aspect of the deal; however, becuase the elders were not able to fight, they had to settle with whatever was left. In other words, nomadic life circumstances led people to place importance on the strong and sturdy, not the old and weak. Furthermore, no information has been found in Chinese sources emphasizing the appreciation of or benefitting from the experiences of older people; the only exception was the Khan. As a result, it can be suggested that the gerontocratic structure was not yet established during the Hun period. However, in the Oghuz Khan Epic written in Uigur letters and the Oghuz Khan Epic from the Islamic period, it is evident that this situation has undergone a transformation.

While older people were not highly regarded due to the nomadic lifestyle circumstances, these epics depict a scenario where elderly people are given a voice in society and play a leading role in resolving social issues, aligning with the principles of gerontocratic governance. In the Oghuz Khan Epic, there are examples where Oghuz Khan listens to the advice of Ulug Turk after his dream, and lets him participate in the decision-making processes. Also, in the Islmaic Oghuz Khan epic, with Samarkand being given to Yushi Hodja as iqta and Yenikent being given to Irgil Hodja, the beginnings of the formation of the gerontocratic structure emerges. However, in the Islamic Oghuz Khan epic, the transition to the gerontocratic ruling style was gradual. Similar with the Huns, the elders do not play a significant role in the epic. On his way to a military expedition, Oghuz Khan issues a law that orders that nobody would be left behind and leaves the older people near Almalık. In later parts of the epic, the knowledge and experiences of old people were consulted, utilized, and appreciated. As the epic begins to be told orally, it reflects the sociocultural elements that changed and transformed during this period and it can be said that various epic cycles began to form from this. Ulug Turk, as seen in the Oghuz Khan epic, is among the first literary works of the old and wise type of Yushi Hodja in the Islamic Oghuz Khan epic.

Considering literary and historical sources, it can be deduced that no gerontocratic structure existd in the very first social life of the Turks; however, following the signs of the transition to the settled life in the epics, it can be safely stated that a gerontocratic structure had started to form. In the current study, the Oghuz Khan Epic, which is one of the oldest literary works of the Turks, was examined in the light of the historical data and the very beginning of the Turkish social life was investigated. When and how the concept of gerontocracy became a part of Turkish social life was revealed using an interdisciplinary method and the reflections of this structure in the epic were uncovered by using the oral history method.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Giriş

Sosyal hayatın yönetimsel düzeyini ifade eden gerontokrasi, yaşlıların tecrübeleri doğrultusunda yönetim erkini ellerinde bulundurmaları durumudur. Gerontokrasi, yaşlıların ön planda olduğu ve tecrübenin toplumsal anlamda her şeyin üzerinde tutulduğu bir yönetim şeklidir. Geleneksel toplumların sosyal yapılanmalarında sıklıkla karşılaşılan bu yönetim şekli, toplumun sadece yaşlılar tarafından yönetilmesi anlamını taşımamaktadır. Hükümdar ile birlikte bilgi ve tecrübelerinden yararlanılan yaşlıların yönetime katılması neticesinde teşekkül etmiş bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Yunanca gerontokratiden gelen gerontokrasi kelimesi, sosyal hayatın yaşlı ve deneyimli erkekler tarafından yönetilmesini ifade eder. Bazı halklarda toplumsal hayat ile ilgili muhtelif sorunlar, yerel geçimsizlikler ve kavgalar, yaşl**ıların** oluşturduğu kurul tarafından çözümlenir (Örnek, 1971: 243-244). Geleneksel topluluklarda yaşlılık, doğa kanunlarına uygun olarak yönetebilmenin önemli bir **ölçütü** olmuştur. Yaş; bilgi, görgü, tecrübe ve gelenek gibi unsurların aktarıcısı olarak kabul edilmiştir. Fakat biyolojik olarak yaşlılık; zafiyet geçirme, takatten düşme olarak görülse de geleneksel toplumlarda yaşlanmış kişi, bilgi ve tecrübesinden dolayı yönetmeye layık görülmüştür. Bu yönetim tarzına gerontokrasi yani yaşlılar yönetimi adı verilmiştir. Ailede başlayıp kabile, klan ve aşiret gibi geniş toplumsal yapılara doğru yayılan yaşlılar yönetimi zamanla devlet yönetimlerinde de tezahür etmiştir (Önder, 2013: 271). Bu bağlamda ilk toplumların aristokrasi ile yönetildiği bilinmektedir. Aile reisleri, toplumsal konularda danışma kurulları toplamış ve gençler bu konularda soru sormadan deneyimlilerin otoritesine boyun eğerek onların emirlerine itaat etmişlerdir. Rahipler, senato ve yaşlılar meclisi gibi topluluklar bu şekilde ortaya çıkmıştır (Rousseau, 2015: 93). Ayrıca boy ile ilgili ya da ulusal işlerde yaşlıların çok etkin olduğu gerontokratik yapıya sahip toplumlarda (Malinowski, 1990: 58) yöneticinin bulunmadığı zaman şefin yerini yaşlı kimseler alır (Bruhl, 2016: 43). Eski Mezopotamyalılarda da şehir devletleri, yaşlılar kurulu tarafından yönetilmiştir (Armstrong, 2006: 47). Mezopotamya medeniyetlerinde gerontokrasi kavramı, genellikle üst düzey karar alma mercilerinde ve yönetimsel mekanizmaların başında en yaşlı erkeklerin hâkimiyetinin bulunduğu yönetim anlayışını ifade eder (Keskin, 2018: 93). Afrika'nın bazı bölgelerinde bir siyasi örgütlenme biçimi olarak var olan gerontokrasi (Adegbindin, 2011: 454-469), özellikle Doğu Afrika'nın bazı kabilelerinde, belirli yaş kümeleri aracılığıyla düzenlenmiştir. Bir toplumun, bir şefin veya kralın yönetimi altında bulunan yerlerde monarşik ilkeyle birleşmiş bir gerontokrasi unsuru ile karşılaşılır (Fortes, Evans-Pritchard, 1940: XXII). Bu siyasi örgütlenme biçimi, Faslı Berberiler arasında da görülür. Berberiler, cuma günleri cemaat ile toplanırlar ve bu toplantılarda genç bir adamın soy büyüklerine muhalefet etmesi büyük günah olarak nitelendirilir (Hatt, 2022: 468). Brezilya'da Mekranoti kabilesi arasında yaşlılık, nüfuz kazanmada bir avantaj sağlar. Bunun yanı sıra yaşlılığın şaman olmak için de bir olanak tanıdığı görülür (Werner, 1981: 18). Tuva halkının özel ismi olarak bilinen Dubolar[1]

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

ise (Karataev, 2002: 684), üç oymağa ayrılır ve her biri, kabilenin en yaşlısı tarafından yönetilir (Radloff, 1954: 135).

Kelimenin tam anlamıyla gerontokrasi, yaşlı adamların yönetimi anlamına gelir (Spencer, 1965: 300). Bu sebeple birçok toplumda yaşlılar, bilgi ve deneyim kaynağı olarak yüksek bir saygınlığa sahip olduğu görülür. Ancak bu durum her zaman ve her toplum için geçerli değildir. Örneğin göçebe Eskimolarda güçsüz yaşlılar, göç etmeye engel oluştururlar. Bu sebeple yaşlı kişiler genellikle kendi isteğiyle terkedilmiş ya da öldürülmüştür. Kaliforniya'da ilkel bir kavim olan Callinomerolarda ise bir baba, ormana gidip odun yükünü getiremeyecek ve palamut sepetini taşıyamayacak kadar güçsüz kaldığında artık oğulları için yük sayılmıştır. Bir başka ilkel kavim olan Vaterlerde de yaşlanmış bir aile reisini diri diri toprağa gömmemek, çocukları için utandırıcı bir leke olarak kabul edilmiştir. Hareket edemeyen, gruba ayak uyduramayan yaşlılar üretici olmaktan çok tüketici konumuna geldikleri için topluluğa bir yük olarak görülmüştür. Buradan hareketle ilkel toplumlar, yaşlılara genç ve sağlam oldukları sürece saygı duyup değer vermişler fakat yaşlanınca onlardan kurtulmak istemişlerdir (Tezcan, 1997: 98). Toplumsal hayatın yaşlı erkekler tarafından yönetilmesini ve genellikle yaşlı erkeklerin liderlik konumuna ulaşmalarında avantaj sağlayan bir siyasi sistemi ifade eden gerontokrasi (Magni-Berton, Panel, 2021: 2), çeşitli toplumlarda hâkim olan sosyal bir yapılanma olmasına karşın başlangıçta konargöçer yaşam tarzına mensup toplumlar için söz konusu değildir (Savaş, 2021: 56). Aynı durum Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Türk toplumları için de geçerlidir. Hunlarda yaşlılara ikinci sınıf muamelesi yapılarak gençlere yağlı ve lezzetli yemekler; yaşlılara ise bu yemeklerin yalnızca artıkları verilmiştir. Yani sağlıklı ve güçlülere değer verilmiş, yaşlı ve zayıf olanlar ise önemsenmemiştir[2] (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2020: 1; Ögel, 2001: 92). Hunlarda olduğu gibi Göktürklerde de yaşlıların hor görülüp gençlere değer verildiği bilgisi, M.S. 556-581 yılları arasını kapsayan Çov-şu raporunda geçer (Mau-Tsai, 2019: 13-20). Ayrıca Şamanist toplumlarda ihtiyarlık, tedavi edilemeyen bir hastalık olarak algılanmış ve bu sebeple bazı Sibirya kabilelerinde yaşlıların, Hazarlarda ise yaşlanan devlet adamlarının öldürüldüğü bilinmektedir (Yıldırım, 2014: 390). Çünkü göçerler arasında ihtiyaç duyulan yegâne nesne güçtür. Bu sebeple akıncı toplumlarda kuvvetli olana değer verilir (Kaplan, 2016: 25-95). Aktif bir yaşam tarzına sahip olanlar, bozkır kültürünün bir sonucu olan konargöçer hayat sürdürmeleri sebebiyle yaşlılığa önem vermemişlerdir (Chavannes, 2013: 260). Bu minvalde Hunlarda ve Göktürk devrinin belirli bir kısmında gerontokratik yapılanmanın henüz oluşmadığı tarihî kayıtlardan yola çıkılarak ifade edilebilir. Ancak edebî kayıtlara bakıldığında Uygur harfli ve İslami Oğuz Kağan Destanlarında bu durumun değişime uğradığı görülür.

Türklerin dünya görüşü, estetik zevkleri, tarihi, devlet ve yönetim sistemi hakkında bilgi veren Oğuznameler, Oğuz Kağan'dan başlayıp Selçuklulara kadar olan devrin destanlaşan veya yazıya aktarılan sözlü tarihidir. Oğuz Destanlarının en eski varyantı, takriben 13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında Turfan'da asıl nüshadan Uygur alfabesi

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

ile yazıya alınan Oğuz Kağan Destanı'dır (Bayat, 2016: 19-23). 21 varaktan oluşan, muhtelif kısımları eksik olan bu yazma eser, günümüzde Paris Milli Kütüphanesi'nde saklanmaktadır (Pelliot, 1995: 7). Adı geçen kütüphanedeki bu nüsha, Rıza Nur tarafından bulunmuştur. Willy Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından Almanca olarak yayınlanmış olan eser, ilk ilmî neşir özelliği taşımaktadır (Kaplan, 2016: 13). Destanın İslami varyantı ise ilk defa Gazan Han'ın veziri Reşidüddin tarafından Câmi'ü't- Tevârih adlı eserde ele alınmış ve oradan diğer yerlere nakledilmiştir. Uygurca metin ile Reşidüddin'in naklettiği eser arasındaki benzerlik ve Reşidüddin'in eserini yazarken eski Türk kaynaklarına başvurduğu hususlarından hareketle, Oğuz Kağan Destanı'nın çok eski dönemlerde tespit edildiğini gösterir (Köprülü, 2013: 75). Türklerin bir arada yaşadığı çok eski çağlarda ve henüz boyların ayrılmadığı bir dönemde teşekkül eden Oğuz Kağan Destanı (Aça, 2013: 13), Türklerin hâkimiyetini muhtelif kavimler üzerine yayarak muazzam fetihler yapan, Çin'den Kafkasya'ya uzanıp alan efsanevi bir hükümdarın fetihlerini konu edinir. Alper Tunga'dan sonra en eski destan olarak nitelendirilen Oğuz Kağan Destanı, her ne kadar 13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında yazıya geçirilmiş olsa da kapsam olarak M.Ö. 120 ila 201 yıllarına tekabül eden Hiyung-nu dairesine girer (Köprülü, 2016: 81). Nitekim destanın içindeki İslam öncesi dönemlere ait izler göz önüne alındığında Türklerin erken dönemlerinden itibaren destanın oluşmaya başladığı ve şekil değiştirerek tarihî bir anlatıya dönüştüğü söylenebilir. Özellikle İslami Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın babası ile giriştiği mücadele, Hun hükümdarı Mete'nin babasına karşı verdiği mücadelenin şekil değiştirmiş hâli niteliğindedir (Gündüz, 2017: 35). Çin kaynaklarında ilk Türk fatihi olarak tezahür eden Mete hakkındaki kayıtlar, Hun döneminde Mete'nin destani bir hüviyet kazandığını gösterir. Destanda Oğuz Kağan'ın Mete olduğuna dair başka deliller de bulunmaktadır. Hunlardan Osmanlılara kadar devam eden siyasi, idari, sağ-sol teşkilat düzeni bu iki hükümdara atfedilmekte ve böylece bu iki şahsiyet birleşmektedir. Ayrıca Mete'nin imparatorluğu yirmi dört kumandana taksim etmesi, 24 Oğuz boyuna tekabül eder. Tarih vesikaları ile önemli bağı olan destanlar, yalnız tarihin eksikliklerini doldurmakla kalmaz; Toplumsal ruhun akislerini, düşünce ve inançlarını da yansıtırlar (Turan, 2009: 95-98). Buradan hareketle sözlü tarih olarak nitelendirilen Oğuz Kağan Destanı'ndan sosyal bir yapılanma olan gerontokrasi hakkında bilgiler de elde edilmektedir. Konargöçer yaşamın koşulları gereği Türklerin ilk sosyal yaşantısında gerontoktarik bir yapının bulunmadığı ifade edilmiştir. Ancak her iki Oğuz Kağan Destanı'nda da gerontokratik yönetim tarzına uygun olarak yaşlı kişilerin söz hakkının olduğu ve toplumsal sorunların çözümünde yol gösterdikleri karşımıza çıkar. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda gerontokratik yapının teşekkül etmeye başlamasının ilk edebî nüvelerinden biri şu şekildedir:

Oğuz Kağan'ın yanında aksakallı, kır saçlı, çok akıllı ve asil, Ulug Türük adında yaşlı bir kişi vardır. Ulug Türük, bir gün rüyasında doğudan batıya kadar uzanan bir altın yay ve kuzeye kadar giden üç gümüş ok görür. Ulug Türük uyandıktan sonra rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Ayrıca "Ey kağanım! Senin ömrün uzun olsun. Töre tümüyle hâkim olsun.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Tanrı rüyamda her ne gösterdiyse gerçekleştirsin, Tanrı bütün bu ülkeleri senin boyuna bağışlasın." der. Oğuz Kağan, Ulug Türük'ün sözlerini beğenir ve ardından bu öğütlere göre hareket eder (Ağca, 2016: 120-121; Bang, Arat, 1936: 29-31).

Eski Türklerde topluma manevi önderlik yapan ve öğütleri ile toplumu yönlendiren kişiler aksakallı ifadesi ile belirtilir. Bilge tipi olarak değerlendirilen bu aksakallıların ilk örneği Uluğ Türük'ün şahsında ortaya çıkar (Yardımcı, 2007: 54; Öztürk Merdin, 2021: 97; Bars, 2018: 123). Nitekim Oğuz Kağan'ın akıl danıştığı Uluğ Türük'ün, karar anlarında etkin rol oynadığı görülür. Yaşlı oluşuyla deneyim sahibi olduğu yönündeki düşünce, vezirin fiziki tasviriyle kalmayıp manevi birikimiyle de anlatılır (Koçak, Zenginoğlu, 2018: 11). Yaşlılığın ve tecrübenin bir göstergesi olan aksakallılar, yöneticiye akıl hocalığı yapan kişilerdir. Ancak Türklerde aksakal ifadesi oldukça geç çağlarda yani Oğuzlarda görülmektedir. Bu durumda İslamiyet'in bir etkisi mevcuttur. Çünkü Türkler sakallarını tıraş ettikleri için başlangıçta sakalın büyük bir rolü bulunmamaktadır (Ögel, 2017: 72). Nitekim Turan kavimleri tarafından sakal, yabancı bir ırktan olmanın göstergesi sayılmıştır (Vambery, 2018: 133). Ancak İslamiyet ile birlikte bu durum değişkenlik arz ederek sakal, tecrübenin bir göstergesi olmuştur. Oğuz Kağan'ın yanında aksakallı Uluğ Türük'ü bulundurarak onun sözüne riayet etmesi bu durumu ispatlar niteliktedir. Söz konusu olan değişkenlik, yaşlı kişilerin siyasi konularda söz hakkı olduğunu ve dolayısıyla yönetime ortak edilerek gerontoktarik bir yapılanmanın teşekkül etmeye başladığını da gösterir. Ayrıca gerontokratik yapıya sahip toplumlarda çokeşlilik görülür (Spencer, 1965: 300). Nitekim destanların muhtevasında görüldüğü üzere Oğuz Kağan, birden fazla evlilik yapmıştır.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın aksine İslami Oğuz Kağan Destanı'nda gerontokratik yapılanma tedrici bir şekilde olmuştur. Destanda söz konusu olan yapılanma şu şu şekilde geçer:

Oğuz Kağan yolda kim geri kalırsa yasa ile cezalandırılsın, geç kalmasınlar diye ferman çıkarır. Bunların arasında hayli yaşlı ihtiyarlardan ibaret bir topluluk vardı ki vücutlarına dermansızlık çöktüğünden Oğuz'un bu gibi emirlerini yerine getirmekten aciz idiler ve onların harp edip savaşması da mümkün değil idi. Onlar aciz ve zayıflıklarını Oğuz'a bildirir. Oğuz yaşlı kişilere hepiniz burada kalınız diye emreder. Bu ihtiyarlar arasında pek dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı tatlı günlerine erişmiş Yuşı Hoca adında birisi var idi. Yuşı Hoca, oğlu Kara Sülük'e: Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız? İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım söyler. Kara Sülük: Ey baba, Oğuz'un buyruğuna nasıl karşı gelebilirim dese de sonunda babasını bir sandığa yerleştirir ve kendileri ile beraber götürür. Oğuz'un emrine karşı gelen Kara Sülük, zor durumda kaldıkları her an Yuşı Hoca'ya danışır. Kara Sülük, babasının tavsiyelerini ilettiği için Oğuz Kağan'ın gözüne girer. Oğuz Kağan, seferden dönüp yurdunu oğulları arasında taksim ettikten sonra Kara Sülük'e: Bu güzel hâl çareleri nereden öğreniyordun diye

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

sorar. Kara Sülük, Oğuz'un ihtiyarların bırakılmaları, beraber götürülmemesi hakkındaki yasağına rağmen babasını nasıl yanına alıp götürdüğünü anlatır. Oğuz, babasını getirmesini emreder ve Yuşı Hoca Oğuz'u, Oğuz da Yuşı Hoca'yı görünce hakkında hadsiz hesapsız bağışlarda bulunur. Bundan sonra tam bir huzur içinde yaşaması için Semerkand'ı ona ikta olarak verir (Togan, 1982: 22-48).

Hunlarda olduğu gibi destanda da yaşlı bireyler aktif rol oynamaz ve güçsüz oldukları için Almalık yakınlarında bırakılır. Ancak destanın ilerleyen bölümlerinde müşkül durumlarda yaşlıların bilgi ve tecrübelerinden faydalanıldığı görülür. Bu durum yaşlı kişilerin ikinci sınıf muamele görmelerinin ilk kırılmasıdır. Yuşı Hoca'nın gösterdiği başarılar neticesinde yaşlılar, fiziki olarak güçsüz olsalar bile bilgi ve tecrübe bakımından üst seviyede oldukları toplum nezdinde benimsenmiştir. Oğuz'un Yuşı Hoca'yı görünce hakkında hadsiz hesapsız bağışlarda bulunması ve Semerkand'ı ikta olarak vermesi, yaşlıların yönetime ortak edilmeye değer bilge kişiler olduğunu gösterir. Yerleşik hayata geçiş emareleriyle birlikte sosyal ve siyasi anlamda gerontoktarik bir yönetim tarzının intikali tamamlanır. Nitekim Oğuz Kağan öldükten sonra oğlu Kün Han'ın danışmanlığını Yuşı Hoca gibi yaşlı ve bilge kişi olan Irkıl Hoca'nın yapması ve Yenikent şehrinin hâkimiyetinin Irkıl Hoca'ya verilmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Togan, 1982: 49).

Göçer kültürün tüm bilgisi ağızdan ağıza iletilen destanlar, fıkralar ve bütünüyle şifahi edebiyat mahsullerinde görülür (Ong, 2014: 6). Bu minvalde destan, bir milletin eski zamanlarda başından geçen büyük hadiselerin halk dilinde edebî bir şekil almasıdır. Daha sonraki süreçte bu anlatılanlara yeni daireler eklenerek büyür. Her asır geçtikçe az çok değişikliğe uğrayan destan, sözlü ortamdan yazıya geçirilince değişmez bir hâl alır. Fakat uğradığı bütün değişimlere rağmen teşekkül ettiği zamanın genel karakterini taşır (Atsız, 2015: 29). Aynı durum Oğuz Kağan Destanı için de geçerlidir. Oğuz Kağan, teşekkül sürecinden itibaren sözlü olarak aktarılıp destan dairelerini oluşturmaya başladığı her dönemin sosyal yapısını muhtevasında barındırır. Çünkü kültürel miras, geçmiş zamana bağlı olan anıların hatırlanması ile ilgilidir (İlhan, 2018: 19-31).

Tarihî kaynaklardan hareketle, Türklerin ilk sosyal hayatında gerontokratik bir yapının bulunmadığı anlaşılır.[3] Edebî kayıtlara bakıldığında ise tedrici bir şekilde bu yapının teşekkül etmeye başladığı görülür. Destan, çekirdek olay sürecini tamamlayıp sözlü olarak anlatılmaya başlandıkça döneminde değişen ve dönüşen sosyokültürel unsurları anlatıya yansıtır ve böylece muhtelif destan dairelerinin oluşmaya başladığı söylenebilir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda görülen Uluğ Türük, Reşideddin Oğuznamesindeki Yuşı Hoca yaşlı ve bilge tipinin ilk edebî nüveleri arasındadır. Aynı zamanda bu iki tip, yaşlıların yönetime ortak edilmesi anlayışının toplumsal düzlemde benimsendiğini gösterir. Muhtemelen yerleşik hayatın getirisi ile birlikte kültürel değişime uğrayarak teşekkül eden gerentokratik yapı, tarihsel süreç ile paralel bir şekilde destanın muhtevasına yansımıştır.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Sonuç

Yaşlı kişilerin bilgi ve tecrübelerinden dolayı yönetime ortak edilmesini ifade eden gerontokrasi, Mezopotamya medeniyetlerinden itibaren çeşitli toplumlarda görülen siyasi ve sosyal bir yapılanmadır. Ancak yaşlıların yönetim erkini ellerinde bulundurmaları her toplum için geçerli olan bir kaide değildir. Özellikle konargöçer yaşam ve Şamanizm inancından dolayı yaşlılığın bir hastalık olarak algılanması yaşlı kişilerin ikinci sınıf muamele görmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum Türkler için de geçerlidir. Başlangıçta konargöçer yaşama sahip olan Türkler, varoluşlarını devam ettirebilmek adına yaşlılara siyasi anlamda yer vermemişler ve bu bağlamda yönetime ortak etmemişlerdir. Hun ve Göktürk dönemine ait Han Hanedanlığı kayıtları incelendiğinde yaşlıların yönetime ortak edilmediği açık bir şekilde görülür. Edebî kayıtlardan hareketle Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ve Reşideddin Oğuznamesindeki gerontokratik yapılanma değişime uğramış ve yaşlılar tedrici bir şekilde yönetime ortak edilmiştir. Bu yönetimsel ortaklık, söz konusu olan destanlarda Uluğ Türük ve Yuşı Hoca adlı yaşlı bilge kişiler ile birlikte tezahür eder. Konargöçer yaşamda genç ve sağlıklı bireylere değer verilmiş bunun aksine yaşlı ve sağlıksız olan bireyler ise savaşabilen gençlere nazaran değersiz görülmüştür. Yerleşik hayata geçiş emareleri ile birlikte bu algı bir değişime uğrayarak gerontokratik yapılanmanın teşekkülüne zemin hazırlanmıştır. Çünkü siyasi varoluşun yanında artık sosyal ve kültürel varoluş da önem kazanmaya başlamıştır. Bu sosyal ve kültürel aktarımı sağlayabilecek kişiler bilgi ve tecrübenin temsilcisi olan yaşlılar olmuştur. Söz konusu olan bu değişim destan metinlerine de yansıyarak her iki Oğuz Kağan Destanı'nda yaşlı kişilerin bilgi ve tecrübelerinden dolayı hem sözlerine riayet edilmiş hem de gerontokratik yapıya uygun olarak yönetime ortak edilmiştir. Yerleşik hayatın getirisi ile birlikte teşekkül eden gerontokratik yapı tarihsel süreç ile paralel bir şekilde destanın muhtevasına yansımıştır.

Notlar

1 Kuzeyde küçük göle, güneyde Uygurlara ve batıda Hakaslara kadar olan bölgede oturan Dubolar, Saruu kabilesindeki büyük boylardan biridir. Bu etnonim ilk kez Dubo şeklinde VI-VIII. asırlarda şimdiki Hubsugul Gölü ile Yenisey Nehrinin ortasında yaşayan kabilenin özel ismi olarak belirtilir. (Karataev, 2002: 684). Ottan yapılmış kulübelerde yaşayan Dubolar, hayvancılık ve tarımla meşgul olmazlar. Türlü kökler toplayarak bundan lapa hazırlar; balık, kuş ve yabani hayvan avlayarak bunlarla beslenirler (Radloff, 1954: 135).

2 Ahmet Taşağıl, Çin kaynaklarındaki yaşlı ve zayıfların küçük görüldüğü ve güçlülere değer verildiği şeklindeki ifadenin doğru olmadığını belirtir (2020: 25-26). Han Hanedanlığı kayıtlarında Çin elçisi ve Hun veziri arasında geçen konuşma yaşlılara değer verildiğini ancak Hunların göçebe ve savaşçı yapıları gereği yaşlı ve güçsüz olanların sosyal anlamda geri planda tutulduklarını ortaya koyar niteliktedir. Han elçisi, Hsiung-nu'ların yaşlılara değer vermeme gibi bir gelenekleri olduğunu söyleyince Hun veziri Chung-hang Yüeh karşılığında Hsiung-nu'ların başlıca uğraşlarının savaş olduğunu, yaşlı ve zayıfların savaşamadıklarından dolayı yiyeceklerin en iyisini güçlü ve sağlıklı olanlara kendilerinin verdiğini belirtir. Bu şekilde yaşlıların kendilerini güvence altına almış olduklarını ifade eder (Onat vd., 2020: 17). Çin kaynaklarında geçen bu ibare kültürel anlamda yaşlıların değersiz olduğunu göstermemektedir. Nitekim Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde geçen "öge" maddesi (2018: 90), yaşlıların değerli olduklarını gösteren kültürel bir delildir. Tarihî kaynaklarda geçen yaşlıların ikinci sınıf muamele görmesi, siyasi ve idari anlamda yaşlıların yönetime uygun görülmemesinden

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

ileri gelmektedir. Konargöçer yaşamın bir gereği olarak siyasi varoluşun devam ettirilmesinin bir koşulu yaşlıların ikinci sınıf muamele görmesidir.

3 Eski T'ang tarihinde Tonyukuk için «Yaşlı ama yine de etrafa zekâ kıvılcımları saçıyor, yani o tam anlamıyla ihtiyar bir kurt olup Li Ching, Hsü Chü gibi büyük şahsiyetlere benzer." (Togan, Kara, Baysal, 2006: 56) şeklinde bahsedilmesi, Göktürklerde gerontoktatik bir yönetim anlayışının bulunduğu sorusunu akıllara getirebilir. Ancak Tonyukuk'un çocukluğu ve gençliği M.S. 663-679 yılları arasında geçtiği düşünülmektedir (Clauson, 1976: 142). Ayrıca Tonyukuk'un zeki oluşu, planlamacı kişiliği ve askerî işlerdeki bilgisinden dolayı Kutlug tarafından Apa Tarkan tayin edilmesi 682 yılına tekabül eder (Taşağıl, 2019: 335). Yani Tonyukuk'un yönetimde yer alması yirmili yaşlarına karşılık gelir. Eski T'ang tarihi 618-906 yıllarını kapsarken "Türkler" bölümü, Çin'de T'ang sülalesinin hüküm sürmeye başladığı 618 yılında başlar ve II. Gök-Türk devleti temsilcilerinin 742 yılında Çin idaresinin himayesini talep etmek üzere Çin'e gelmeleri ile nihayet bulmaktadır (Togan, Kara, Baysal 2006: XX). Söz konusu olan eserde Tonyukuk'un yaşlı kurt olarak adlandırılması T'ang sülalesinin 13. yılına (725) ait olan vesikalarda geçmektedir. Yani Tonyukuk altmışlı yaşlarındayken kaynaklarda "yaşlı kurt" olarak nitelenmektedir ki Tonyukuk'un vezir olma yaşı ise çok daha erken tarihlerdedir.

Research and Publication Ethics Statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from the volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Contribution rates of authors to the article: The authors in this article contributed to the 100% level of preparation of the study, data collection, and interpretation of the results and writing of the article.

Yazarların makaleye katkı oranları: Bu makaledeki yazarlar %100 düzeyinde çalışmanın hazırlanması, veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yazılması aşamalarına katkı sağlamıştır.

Ethics committee approval: The present study does not require any ethics committee approval.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Financial support: The study received no financial support from any institution or project.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Aça, M. (2013). *Oğuznamecilik geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*. Kömen.

Adegbindin, O. (2011). The problem of gerontocracy in Africa: The Yorùbá perspective as illustrated in the Ifá corpus. *Human Affairs,* 21, 454-469.

Ağca, F. (2016). *Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Armstrong, K. (2006). *Mitlerin kısa tarihi* (D. Şendil, Çev.) Merkez Kitaplar.

Atsız, H.N. (2015). *Türk edebiyatı tarihi*. İrfan.

Bang W. ve R.R. Arat (1936). *Oğuz Kağan destanı*. Burhaneddin.

Bars, M.E. (2018). Sözlü gelenekten elektronik döneme bilgelik dönüşümü: Irkıl Ata'dan Şahin Ağa'ya. *Millî Folklor*, 117, 120-130.

Bayat, F. (2016). *Mitten tarihe sözden yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. Ötüken.

Bruhl, L. (2016). İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler. (O. Adanır, Çev.) Doğu Batı.

Chavannes**,** E. (2013). Çin kaynaklarına göre b*atı Türkleri* (M. Koç, Çev.) Selenge.

Clauson, S.G. (1976). Tonyukuk abidesi hakkında bazı notlar. *Türkiyat Mecmuası* (İ. Enginün, Çev.) 18, 141-148.

Fortes, M., and Evans-Pritchard, E.E. (1940). *African political systems*. Oxford University.

Gündüz, T. (2017). *Oğuz Kağan destanı*. Yeditepe.

Hatt, D. (2022). How the past is produced: The vernacular past of a Moroccan Berber people. *The Journal of North African Studies*, 3(27), 463-564.

İlhan, M.E. (2018). *Kültürel bellek-Sözlü kültürden yazılı kültüre hatırlama*. Doğu Batı.

Kaplan, M. (2016). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 3 -Tip tahlilleri*. Dergâh.

Karataev, O. (2002). Eski Türk devrindeki Kırgız etnik isimleri. *Türkler 2* (H. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca. Ed.) Yeni Türkiye, 377-385.

Kâşgarlı Mahmud (2018). *Divanü lûgat-it Türk 1*. (B. Atalay, Çev.) Türk Dil Kurumu.

Keskin, U. (2018). Suat Özkan'ın bakış açısından yaşlılık olgusu. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 92-109.

Koçak, A. ve C. Zenginoğlu (2018). Stratejik bir kahraman olarak Oğuz Kağan. *Millî Folklor*, 119, 5-16.

Köprülü, M.F. (2013). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Alfa.

Köprülü, M.F. (2016). *Türk edebiyatı tarihi*. Alfa.

Magni-Berton, R. and S. Panel (2020). Gerontocracy in a comparative perspective: Explaining why political leaders are (almost always) older than their constituents. *Sociology Compass*, 1(15), 1-12.

Malinowski, B. (1990). İnsan ve kültür (M. F. Gümüş, Çev.) V.

Mau-Tsai, L. (2019). Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri. (E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu, Çev.) Selenge.

Onat**,** A. ve diğer. (2020). *Han Hanedanı tarihi Hsiung-nu (Hun) monografisi*. Türk Tarih Kurumu.

Ong, W.J. (2014). *Sözlü ve yazılı kültür-Sözün teknolojileşmesi* (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) Metis.

Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme* çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ögel, B. (2017). *Türklerde devlet anlayışı-13. yüzyıl sonlarına kadar*. Ötüken.

Önder, Ö. (2013). Gerontokrasi: Yaşlılar yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 36, 271-281.

Örnek, S.V. (1971). *Etnoloji s*özlüğü. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Öztürk Merdin, A. (2021). *Geleneksel kültürde yaşlı ve yaşlılık* - Kırşehir örneği. Arı Sanat.

Pelliot, P. (1995). *Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han Destanı üzerine* (V. Köken, Çev.) Türk Dil Kurumu.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan I* (A. Temir, Çev.) Maarif.

Rousseau, J.J. (2015). *Toplum s*özleşmesi (E. Günsel, Çev.) Tutku.

Savaş, H. (2021). *Tabu ve m*ülkiyet ilişkisi bağlamında Anadolu sahası Türk masalları. Tablet.

Spencer, P. (1965). *The Samburu -A study of gerontocracy in a nomadic tribe*. University of California.

Taşağıl, A. (2019). *Gök-Türkler*. Türk Tarih Kurumu.

Taşağıl, A. (2020). *Bozkırların ilk imparatorluğu Hunlar*. Yeditepe.

Tezcan, M. (1997). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı.

Togan, İ. ve diğer. (2006). Çin kaynaklarında Türkler *eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu)*. Türk Tarih Kurumu.

Togan, Z.V. (1982). *Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi*-Tercüme ve tahlili. Enderun.

Turan, O. (2009). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi-Türk dünya nizâmının millî, islâmi ve insâni esasları.* Ötüken.

Werner, D. (1981). Gerontocracy among the Mekranoti of central Brazil. *The George Washington University Institute for Ethnographic Research*, 1(54), 15-27.

Vambery, A. (2018). *Bir sahte dervişin Orta Asya gezisi. (*Abdurrahman Samipaşazâde Abdülhalim, Çev.) Kitabevi.

Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ürün.

Yıldırım, F. (2014). Irk Bitig ve Yenisey yazıtlarında ataerkil anlayışın izleri. *XXVI. Uluslararası Kıbatek Sempozyumu Belkıs Halim Vassaf Anısına Edebiyatta Kadın*, 389-397.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).